

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ РЕЗЕРВІВ ПІДПРИЄМСТВА

© Астахова М.М., 2008

Розглядаються підходи вітчизняних та зарубіжних науковців до визначення категорії “резерв” в обліковій та економічній літературі. Приділена увага нормативно-правовому забезпеченню щодо формування та використання резервів на вітчизняних підприємствах. Розглянуто підходи до класифікації резервів та запропоновано способи її удосконалення.

Ключові слова: резерв, класифікація.

The article shows national and foreign concepts concerning definition of the “reserves” category of accounting and economical literature. Attention to formal and normative base of reserves forming and using of national enterprises were paid in this article. Existing methods of reserves classifications were shown and ways of their improvement were proposed.

Key words: reserves, classification

Постановка проблеми

Реформування вітчизняної системи бухгалтерського обліку до вимог міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) зумовило появу нових облікових термінів, які нормативною, економічною, обліковою та довідковою літературою трактуються по-різному. Все частіше в науковій літературі ми зустрічаємось з дискусіями, які стосуються обговорення тлумачення категорії “резерв”, що підтверджує актуальність цієї теми. У зв’язку з тим, що кожен науковець в поняття “резерв” вкладає різний зміст, залежно від своєї галузевої специфіки знань, а також враховуючи недосконалість нормативно-законодавчої бази України, поряд з проблемою термінології виникає проблема класифікації резервів, яка потребує розгляду і вирішення.

У зв’язку з цим нами досліджено економічний зміст категорії “резерв”, види резервів відповідно до вимог чинного законодавства та їхню класифікацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження нормативно-правових документів з питань обліку резервів, спеціальної літератури, монографій та навчальних посібників, наукових статей дають підставу стверджувати, що проблема термінології та класифікації резервів піднімалась лише у деяких працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Питання щодо визначення та класифікації резервів знайшли своє відображення в працях Ю.А. Вериги, Я.Д. Крупки, І.Й. Яремко, М.О. Козлової, В.С. Терещенко, Я.В. Соколова, І.О. Кошкіна, В.І. Ткача, В.Ф. Палія, Й. Бетге. Зазначимо, що у Російській Федерації з цієї проблеми захищено 13 дисертацій, а в Україні лише 2.

Постановка цілей

Дослідження проблемних аспектів термінології та класифікації резервів підприємства в Україні зумовлює постановку таких цілей:

- розгляд економічної сутності резервів як об’єкта бухгалтерського обліку;
- вивчення підходів вітчизняних і зарубіжних науковців щодо класифікації резервів;
- аналіз вимог чинного законодавства України щодо формування та використання резервів;
- пропонування класифікації резервів для бухгалтерського обліку та аудиту.

Виклад основного матеріалу

Поняття “резерв” має доволі змістовне навантаження та широко використовується в наукових економічних виданнях і практичній діяльності суб’єктів господарювання. Кожен автор намагається розкрити зміст поняття “резерв” відповідно до специфіки своєї галузі знань, у ході реалізації завдань бухгалтерського обліку, контролю, фінансів, фінансового менеджменту, аналізу та страхування. Існування різноманітних підходів до визначення поняття “резерв” призводить до плутанини в оцінці їхнього економічного змісту у зв’язку з тим, що резерви розглядаються з різних позицій: з позиції держави, регіону, окремої галузі та підприємства.

Поняття “резерв” походить від французького “reserve”, що в перекладі означає “запас”, чи від латинського “reserve” – “економлю, зберігаю”. Так, у Великій радянській енциклопедії резерв – це запас чого-небудь на випадок необхідності; джерело, звідки черпаються необхідні нові ресурси [1, с.580]. Відповідно до Тлумачного словника В. Даля, резерв – запас, речі про запас, в запасі, запасне військо, запасна сила [2, с.89]. Словник С.І. Ожегова визначає резерв як запас, звідки черпаються нові сили, ресурси; частина військ що залишається у розпорядженні керівника для використання її в потрібний момент; склад військовозобов’язаних, які призиваються в армію за мобілізацією [3, с.550]. Відповідно до Великого економічного словника А.Б. Борисова резерви – це запаси (матеріальні й грошові), створені для компенсації дії різних неврахованих факторів на ринку, стихійних лих, збоїв у виробництві; можливості покращання використання наявних виробничих ресурсів [4, с.623]. Великий економічний словник під редакцією А. Азриліяна пропонує нам ґрунтовніше та насиченіше визначення резервів, доповнюючи наведене вище і додає нове, визначає, що резерв – це відокремлена частина активів, яка концентрується у резервних (страхових) фондах – як централізованих, так і децентралізованих і призначається для покриття непередбачуваних потреб, витрат для підстрахування [5, с.395]. В економічній літературі довідкового характеру можна зустріти такі види резервів залежно від видів діяльності: банківський, бюджетний, валютний (золотовалютний), ліквідний, майбутніх платежів, обов’язковий, офіційний, статутний, фінансовий, добровільний, страховий, капітальний. Отже, наведені визначення поняття “резервів” відрізняються, тому що кожен автор характеризує різні їхні види.

Зазначимо, що поняття “резерви” можна розглядати як з економічного, так і з практичного погляду. З економічного погляду під резервами ми розуміємо запаси ресурсів, які необхідні для постійної роботи підприємства. Вони створюються цілеспрямовано на випадок потреби у вигляді резервних запасів сировини, матеріалів, палива, напівфабрикатів, виробничих потужностей. Під час аналізу фінансово-господарської діяльності ми визначаємо їх необхідні норми для безперервної та ритмічної роботи підприємства. З практичного погляду під резервами ми розуміємо невикористані можливості покращання ефективності виробництва. Вияв резервів та визначення реальних шляхів їхнього ефективного використання є основним завданням економічного аналізу. З боку економічного аналізу вчені кінця ХХ ст. під резервами розуміли невикористані можливості збільшення ефективності виробництва, посилення дії факторів, що сприяють зростанню ефективності господарювання, та усунення негативного впливу інших факторів [6, с.138]. На думку М.І. Баканова та О.Д. Шеремета, під резервами треба розуміти невикористані можливості зменшення поточних та авансованих затрат матеріальних, трудових та фінансових ресурсів за умови незмінного рівня розвитку продуктивних сил та виробничих відносин [7, с.236]. Г.В. Савицька в своїх роботах використовує термін “господарські резерви” як можливість розвитку виробництва щодо досягнутого рівня при використанні досягнень науково-технічного прогресу. Крім цього, за її словами, економічна сутність резервів збільшення ефективності виробництва полягає в повному та раціональному використанні зростаючого потенціалу для отримання більшого обсягу високоякісної продукції за мінімальних затрат праці на одиницю продукції [8, с.157].

У попередніх дослідженнях ми акцентували увагу на історичному розвитку резервів підприємства, розглянули наукові підходи вітчизняних і зарубіжних науковців та вимоги чинного законодавства щодо їхнього визначення. Виконане дослідження дало нам змогу дійти висновку, що *під резервами необхідно розуміти витрати цільового характеру, створені відповідно до чинного законодавства, установчих документів, принципів бухгалтерського обліку, П(С)БО – у вигляді*

резерву сумнівних боргів, резервів майбутніх витрат і платежів, резервного капіталу – та призначені для здійснення обов'язкових виплат, покриття передбачуваних та очікуваних витрат, усунення наслідків надзвичайних подій і забезпечення задовільних умов функціонування суб'єкта господарювання.

Як кожна категорія, так і об'єкт бухгалтерського обліку має певні властивості, специфічні ознаки, які потребують систематизації та групування. І резерви підприємства не є винятком, адже саме правильно наведена класифікація того чи іншого об'єкта дасть користувачам змогу у ході прийняття управлінських рішень вибрати найприйнятніший вид резервів.

В умовах реформування вітчизняної системи бухгалтерського обліку до вимог МСФЗ резервам не приділялось належної уваги. Проблема полягає в обґрунтуванні необхідності створення та удосконалення класифікації резервів. Рішення про формування певного резерву приймається на підприємстві залежно від його галузевої специфіки, майнового стану, чисельності працівників тощо. Безпосередньо перелік резервів і порядок їхнього формування повинен бути передбачений в документі, який регламентує облікову політику.

Чинним законодавством України, що регламентує організацію та ведення бухгалтерського обліку, не закріплено визначеної класифікації резервів: у нормативних документах їх лише перераховано. Так, у чинному законодавстві не зараховано до жодної класифікаційної групи резервів ні резерви майбутніх витрат і платежів, ні резерв сумнівних боргів, ні резервний капітал.

Спроби розроблення єдиної класифікації резервів в обліковій літературі були вже у першій пол. ХХ ст. Так, І.О. Кошкін [9] пропонував створювати резерви на погашення природного убутку товарів; на погашення майна; на погашення сумнівних боргів; на погашення збитків від зниження цін. Проблемі класифікації резервів приділяли увагу також зарубіжні вчені та науковці радянського періоду, але в своїх дослідженнях вони наводили зведену класифікацію резервів загалом або виділяли занадто широкі групи резервів.

Відзначимо, що російські вчені зробили непосильний внесок в розвиток системи резервів, формування яких зумовлене різними факторами та ставить різні цілі. Зокрема, величезний вплив на розвиток наукових поглядів щодо резервів здійснила класифікація, розроблена Я.В. Соколовим (рисунок).

В.Ф. Палій, В.В. Палій виділяють такі групи резервів: резерв на погашення сумнівних боргів; резерв майбутніх витрат та платежів; резерви на знецінення активів (резерв на знецінення цінних паперів тощо); резервний капітал та цільові резервні фонди. Під резервним капіталом дослідники розуміють частину власного капіталу, створеного з чистого прибутку, для покриття балансових збитків та інших витрат, під цільовими резервними фондами – відрахування цільового призначення з чистого прибутку: для покриття очікуваних витрат, компенсації ризику та інших витрат, які виникають у ході фінансово-господарської діяльності та при розподілі прибутку [11, с.336–337].

У міжнародній практиці при складанні фінансової звітності резерви класифікуються за такими основними ознаками [12, с.23–24]:

1) Резерви капіталу, зокрема фонд переоцінки вартості, та резерви надходження доходів у майбутньому, різних дотацій та безоплатно одержаних активів.

2) Нормативні резерви (встановлені законодавством) та ненормативні резерви (рішення про створення яких приймає підприємство самостійно).

3) Розподільні, які розподіляються між власниками, та нерозподільні резерви (розподіл цих резервів розпочинається при настанні ліквідації).

4) Цільові резерви (створюються та використовуються на конкретні цілі) та загальні резерви (не мають цільового характеру).

Російськими науковцями В.І. Ткачом, С.В. Романовою, О.С. Чещевим [13] були вивчені основні позиції бухгалтерського права та нормативно-законодавчої бази 30 країн, що дало змогу усі види резервів зарубіжних підприємств об'єднати в три групи: статутні та засновницькі резерви; резерви із знецінення активів; оціночні резерви для ризиків і витрат.

Класифікація резервів за Я.В. Соколовим [10, с.465–471]

Серед вітчизняних науковців проблема класифікації резервів частково знайшла відображення у працях М.О.Козлової, Я.Д. Крупки, І.Й. Яремко, Ю.А. Вериги.

Я.Д. Крупка [14] зазначає, що в Україні П(С)БО регламентовано створення лише двох типів резервів: резерв сумнівних боргів та резервний капітал. Науковець вважає, що на рахунках обліковуються деякі фондові джерела, подані як забезпечення наступних витрат і платежів, створення яких, до певної міри, можна зарахувати до резервування.

І.Й. Яремко [15] також не виділяє певних класифікаційних ознак резервів, а лише їх частково розглядає. До резервів науковець зараховує резервний капітал, амортизаційний капітал та резерви капіталу.

Ю.А. Верига класифікує резерви за джерелами утворення (резерви, що створюються за рахунок нерозподіленого прибутку; резерви, що створюються за рахунок витрат звітного періоду) та за нормативно-правовим регулюванням (резерви, що створюються відповідно до чинного законодавства або установчих документів підприємства; резерви, що створюються відповідно до П(С)БО) [16].

М.О.Козлова [17] класифікує резерви окремо для бухгалтерського обліку та господарського контролю за такими ознаками: обов'язковість формування, призначення, джерела формування, наявність покриття, можливість виявлення. Сьогодні це єдина та ґрунтовна класифікація резервів, яка запропонована в Україні після реформування бухгалтерського обліку відповідно до вимог МСФЗ і прийняття національних П(С)БО.

У зв'язку з тим, що чинна нормативно-законодавча база з питань бухгалтерського обліку є неоднозначною і містить низку невирішених питань щодо формування та використання резервів, на нашу думку, логічним та необхідним кроком для вирішення проблеми удосконалення класифікації резервів є аналіз достатності та оцінки ступеня адекватності нормативно-правової бази України, що регламентує порядок формування та використання резервів, сучасним умовам господарювання.

У системі нормативно-правового регулювання щодо формування та використання резервів можна виділити три рівні:

I – нормативно-правові акти, що регулюють господарські операції, пов'язані із створенням резервів;

II – нормативно-правові акти, що регулюють ведення бухгалтерського обліку та порядок складання фінансової звітності в частині резервів;

III – внутрішньофірмові положення, що регулюють формування та використання резервів, а також відображення цих операцій в обліку.

Розглянувши вимоги чинного законодавства щодо формування та використання резервів, можна деталізувати виявлені суперечності у законодавчій базі, які ускладнюють формування, використання та відображення у звітності резервів підприємства. До основних недоліків чинного законодавства, на нашу думку, можна зарахувати:

- забезпечення розглядаються як зобов'язання, хоча належать до витрат, що підтверджено п.13 П(С)БО 11 “Зобов'язання”;

- невідповідність при визначенні забезпечень у чинних П(С)БО: п.45 П(С)БО 2 “Баланс” зараховує до складу забезпечень цільове фінансування, що суперечить П(С)БО 11 “Зобов'язання”;

- П(С)БО 26 “Виплати працівникам”, П(С)БО 27 “Необоротні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність” регламентується створення відповідних видів забезпечень, про що не згадується у П(С)БО 11 “Зобов'язання”;

- П(С)БО 16 “Витрати” розглядає у складі витрат у вигляді резервів витрати на гарантійний ремонт та гарантійне обслуговування, і окремо резерв сумнівних боргів;

- передбачений Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій рахунок 47 “Забезпечення майбутніх витрат і платежів” не охоплює всі види забезпечень, що передбачені П(С)БО 11 “Зобов'язання”.

Останнім часом на підприємствах України спостерігається тенденція до реальної оцінки активів підприємства. Передусім це стосується перегляду вартості основних засобів, і, як правило, це призводить до зменшення їхньої вартості, оскільки первісні статистичні коефіцієнти перерахунку були необґрунтовано завищені. Джерелом для уточнення вартості основних засобів є резерв з переоцінки необоротних активів (чим за сутністю є суми, що обліковуються на рахунку 423 “Дооцінка активів”). Отже, використання резерву відповідає строго цільовому призначенню його використання та призводить до зменшення його величини та скорочення активів підприємства. Це дає підґрунтя для припущення, що резерв з переоцінки необоротних активів необхідно обліковувати у складі резервів капіталу.

На основі проаналізованої літератури радянського періоду, зарубіжних та вітчизняних вчених було виділено 23 ознаки, за якими класифікували резерви, а саме: за економічним змістом, за джерелами формування резервів, за місцем у класифікації рахунків, за характером виконуваних функцій, за характером опосередкування, за стосунком до інтерпретації балансу, за походженням, за призначенням, за розміщенням в балансі, за загальною причиною та метою утворення резервів, за юридичною основою формування, за виділенням повних статей активу у порядку окремих резервів, за виявленням резервів, за фінансовим забезпеченням резервами, за порядком утворення, за ознакою складу, за періодом реалізації, за видом, за видом діяльності, за методом оцінки, за податковими наслідками, за способом відображення у звітності, за обов'язковістю створення. Більшість авторів надавали перевагу таким ознакам, як джерела формування, мета формування, економічний зміст, юридична основа формування, обов'язковість створення. Інші ознаки мають одиничний характер.

Враховуючи вже розглянуті класифікаційні ознаки резервів, ми пропонуємо удосконалити класифікацію резервів, розроблену М.О. Козловою. Вибрані нами для класифікації ознаки ґрунтуються за ступенем їхньої важливості для бухгалтерського обліку й аудиту та доцільності застосування бухгалтерами та аудиторами на практиці. Розроблена класифікація дасть змогу оперативно управляти резервами підприємства та збільшить інформативність балансу (таблиця).

Класифікація резервів для бухгалтерського обліку та аудиту *

Запропонована ознака	Види резервів відповідно до ознаки класифікації
1. За джерелом формування	- резерви, створені за рахунок собівартості товарів, робіт, послуг; - резерви, створені за операційних витрат; - резерви, створені за рахунок чистого прибутку; <i>- резерви, створені за рахунок зміни вартості активів та зобов'язань підприємства</i> <i>- резерви, створені за наявності умовних фактів</i>
2. За обов'язковістю формування	- обов'язкові резерви; - добровільні резерви
3. За можливістю виявлення	- балансові резерви; - приховані резерви
4. За об'єктом бухгалтерського обліку	- статутні резерви; - резерви майбутніх витрат; - оціночні резерви
5. За метою формування	- резерви, створені для рівномірного включення витрат до складу виробничих та операційних витрат; - резерви, створені для уточнення оцінки статей звітності; - резерви, створені для покриття збитків
6. За способом формування	- технічний бухгалтерський прийом, що дає змогу рівномірно включати витрати до складу виробничих та операційних витрат; - технічний бухгалтерський прийом у вигляді облікового регулятора балансової оцінки статей; - спосіб капіталізації прибутку
7. За залежністю від позитивного фінансового результату	- резерви, що залежать від позитивного фінансового результату; - резерви, що не залежать від позитивного фінансового результату
8. За порядком формування	- щомісячні або щоквартальні резерви; - резерви, що формуються один раз у кінці року
9. За строком використання	- поточні резерви; - довгострокові резерви
10. За порядком відображення в балансі	- резерви, що формують самостійні статті балансу; - резерви, що коригують значення окремих статей балансу
11. За класифікацією рахунків	- контрарні резерви; - фондові резерви; - розподільчі резерви; - позабалансові резерви
12. За функціональним призначенням	- резерви для забезпечення стабільності у розвитку підприємства; - резерви для забезпечення беззбиткової діяльності; - резерви соціально-економічного характеру
13. За видом діяльності	- резерви операційної діяльності; - резерви інвестиційної діяльності; - резерви фінансової діяльності
14. За нормативно - правовим регулюванням	- резерви, створені відповідно до національних П(С)БО; - резерви, створені відповідно до чинного законодавства або установчих документів; - резерви, створені відповідно до внутрішньофірмових положень

* курсивом виділено пропозиції автора

Висновки

1. З метою розроблення відповідних теоретичних засад нами розглянуто проблемні аспекти термінології щодо визначення поняття “резерв”, що дало змогу запропонувати власне тлумачення досліджуваної категорії.

2. Розглянуто вимоги чинного законодавства щодо формування та використання резервів, що дало змогу деталізувати виявлені суперечності у законодавчій базі, які ускладнюють формування, використання та відображення у звітності резервів підприємства.

3. Виконано дослідження класифікаційних ознак, які розглядаються в працях вітчизняних та зарубіжних вчених, оскільки класифікація резервів для обліку та аудиту повинна надавати можливість найефективніше обслуговувати формування і використання резервів в обліку, забезпечувати надійність та повноту надання інформації управлінському персоналу.

4. Запропоновані автором визначення поняття “резерв” та класифікаційні групи резервів надають багатогранну характеристику досліджуваному об’єкту і можуть бути використані як основа для організації та ведення обліку операцій щодо формування та використання резервів.

Перспективи подальших досліджень

Розглянуті проблемні аспекти щодо визначення та класифікації резервів підприємства та запропоновані шляхи удосконалення будуть використані у подальших дослідженнях щодо розроблення відповідних організаційних і методичних процедур щодо формування, відображення в обліку та звітності, методики створення резервів в умовах комп’ютерних інформаційних систем.

1. Большая Советская Энциклопедия (в 30 томах). Гл. ред. А.М.Прохоров. изд. 3-е. – М.: Советская Энциклопедия, 1975. Т.21, 640 с. 2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 тт. Т. 4: Н– V – Оформл. “Диамант”. – СПб.: ТОО “Диамант”, 1996. – 688 с. 3. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. чл. – корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 20-е изд., стереотип – М.: Рус. яз., 1988. – 750 с. 4. Борисов А.Б. Большой экономический словарь. – М.: Книжный мир, 2001. – 895 с. 5. Большой экономический словарь / Под ред. А.Н. Азрилияна. – М.: Фонд “Правовая культура”, 1994. – 528 с. 6. Барнгольц С.Б. Экономический анализ хозяйственной деятельности на современном этапе развития. – М.: Финансы и статистика, 1984. – 214с. 7. Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа: Учебник. – 4-е изд., доп. и перераб. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 416 с. 8. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: 4-е изд., перераб. и доп. – Минск: ООО “Новое знание”, 2000. – 688 с. 9. Кошкин И.А. Капиталы, фонды и резервы потребительских обществ. – Ленинград: Экономическое образование. – 1928. – 135 с. 10. Соколов Я.В. Основы теории бухгалтерского учета. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 496 с. 11. Палий В.Ф, Палий В.В. Финансовый учёт: Учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИД ФБК-ПРЕСС, 2001. – 672 с. 12. Палий В.Ф. Комментарии к международным стандартам финансовой отчётности. – М.: Аскери, 1999. – 352 с. 13. Ткач В.И., Романова С.В., Чецев С.А. Учет резервов предприятия – М.: “Издательство ПРИОР”. 2000. – 96 с. 14. Крупка Я.Д. Облік інвестицій. Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 302 с. 15. Яремко І.Й. Економічні категорії в методології обліку: Монографія. – Львів: Каменярь, 2002. – 192 с. 16. Верига Ю.А. Резерви підприємств України: види, методи створення і подання інформації у фінансовій звітності // Науковий вісник ПУСКУ. – 2004. – №1(11). – С.116–119. 17. Козлова М.О. Облік і контроль процесу резервування (на прикладі діяльності великих промислових підприємств України) // Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.04; ДАСОАА. –Київ, 2006. – 20 с.